

УДК 821.161.2: 371.3

Леся КАВЕЦЬКА

ЕЛЕМЕНТИ УСПІШНОЇ РОБОТИ ВЧИТЕЛЯ ТА УЧНЯ З ПІДРУЧНИКОМ З УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ В СЕРЕДНІХ КЛАСАХ

У статті зроблено аналіз чинних підручників "Українська література" для 7 та 8 класів; відзначено творчі здобутки їхніх укладачів та окреслено основні парадигми роботи з названими підручниками вчителя й учнів.

Ключові слова: підручник, методичний апарат, система запитань та завдань, різні види роботи з навчальним підручником, інтерпретація, парадигма.

Л. Кавецкая. Элементы успешной работы учителя и ученика с учебником по украинской литературе в средних классах. В статье сделан анализ действующих учебников "Украинская литература" для 7–8 классов; отмечено творческие достижения их составителей и обозначены основные парадигмы работы с названными учебниками учителя и учащихся.

Ключевые слова: учебник, методический аппарат, система вопросов и заданий, различные виды работы с учебником, интерпретация, парадигма.

L. Kavetskaya. Elements of the successful teacher and student with Ukrainian literature textbook on the middle class. In the article is made the analysis of the valid textbooks "Ukrainian Literature" for the 7-th and the 8-th form, it is also marked here the creative achievement of compilers, it is also outlined basic paradigm of the searching work with following textbooks of teacher and pupils.

Keywords: textbook, methodological apparatus, the system tasks and questions, different types of work with educational textbooks, interpretation, paradigm.

Мета: проаналізувати роботу вчителя та учня з підручником з української літератури в 7–8-х класах.

Сьогодні ні для кого не секрет, що успішне навчання підростаючого покоління багато в чому залежить, насамперед, від якості шкільного підручника, який, закономірно, в основному розрахований на найбільшу стосовно диференціації "велику" групу – школярів із середнім рівнем знань, умінь та навичок. Уже з цієї причини зрозуміло, що авто-

ри навчально-методичних книг зобов'язані враховувати незаперечний факт, що названа нами "велика" група хоч і зорієнтована на учнів із середнім рівнем, але насправді досить неоднорідна: до неї входять і ті, які майже наздоганяють у навчанні найдібніших, і типові представники "золотої середини", і навіть ті, які не набагато випереджають ровесників із ще однієї "великої" групи – учнів із низьким рівнем знань, умінь та навичок. Також зрозумілим є те, що і найкращий підручник не може передбачати стану справ у кожній окремо взятій школі чи в кожному окремо взятому класі, а тому саме на плечі вчителів-практиків лягає завдання настільки вміло використовувати розроблений у навчальній книзі методичний апарат, щоб задоволені й не обділені увагою були всі школярі.

Крім перелічених об'єктивних труднощів, чинна програма з української літератури у 7 та 8 класах пропонує своєрідний синтез фольклорних текстів, давньої української літератури, лірики, драми, прози в окремих розділах, а також передбачає ознайомлення з елементами гумору й сатири. Така різновекторність роботи означає, щоб підручник належно допоміг учням і вчителю сконцентрувати увагу на змісті творів минулого й сучасного українського красного письменства, належно виконував свою роль і місію: "Зміст шкільного підручника вимагає відповідної собі структури вираження, яка могла б сприяти підвищенню освітньої, розвиваючої, виховної ролі книги, стимулювати пізнавальну активність учнів, формувати в них уміння брати знання з друкованих джерел" [3, 304]. Тож перечитавши й проаналізувавши чинні підручники для 5 й 6 класів, ми дійшли висновку, що вони є всього лише перехідним місточком від підручників-читанок, якими школярі користувалися в початкових класах, до типових підручників-хрестоматій з певним, достатньо великим арсеналом літературознавчої і критичної оцінки творчості письменників, за якими вчитимуться у 7–8 класах. Тому нам цікаво було дати аналіз саме цим виданням, які, до речі, також є місточком, але вже до вивчення літератури в старших класах. Закономірно, що ми обрали предметом аналізу не просто навчально-методичні книги з відповідни-

ми грифами, а, насамперед, ще й видані за кошти МОН України, бо саме цей промовистий факт однозначно свідчить, що маємо нагоду вести мову саме про ті навчальні книги, які пройшли жорсткий конкурсний відбір.

Підручники Ольги Слоньовської "Українська література. Підручник для 7 класу загальноосвітніх навчальних закладів" (К.: Освіта, 2007. – 352 с.) та "Українська література. Підручник для 8 класу загальноосвітніх навчальних закладів" (К.: Освіта, 2008, 2011. – 400 с.) свого часу здобули призові місця в конкурсах, оголошених Міністерством освіти і науки України, були видані за державний кошт величезними тиражами (підручники з української літератури для 7 класу – кількістю 230 130 примірників (2007 р.), підручник з української літератури для 8 класу – 138 680 примірників (2008 р.) і 50 000 примірників (2011 р.), пройшли п'ятирічну апробацію у середніх ЗНЗ, високо оцінені вчителями-практиками й становлять єдине ціле, оскільки в обох виданнях збережено основну парадигму методичного інструментарію, використано продуктивний стиль викладу теоретичних понять, проглядається чітко виражена наступність і взаємопов'язаність за трьома основними змістовими лініями: аксіологічною, літературознавчою, культурологічною.

Оформлення навчально-методичних книг О. Слоньовської спрямоване на розвиток естетичного смаку школярів. Для яскравих обкладинок використано елементи репродукцій картин відомих українських художників (в оформленні обкладинок підручника для 7 класу бачимо фрагменти картин "Кульбаби", "Я у вчительки Тетяни Пати", "Липа", "Спогади про дитинство", "Верніть моїх чаєнят" з фотоальбому Марфи Тимченко та "Співуча Україна" (К.: Народні джерела, 2007), а також репродукції картин зі збірника українських народних пісень "Народні перлини" (К.: Дніпро, 1971); в оформленні підручника для 8 класу – фрагменти художнього полотна Інни Вапнярської "Косарі" та Марфи Тимченко "Бабусина липа"). Доцільна кількість високоякісних кольорових репродукцій з альбомів "Українське малярство", "Марфа Тимченко", "Катерина

Білокур", "Український живопис XIX–XX століть з колекції НХМУ", виразні портрети письменників у молодому віці – саме та важлива умова, яка робить першу зустріч учня з підручниками приємною, і така навчально-методична книга із самого початку навчального року зацікавлює та приваблює школяра.

Статті про письменників у підручниках Ольги Слоньовської містять цікаві для учнів відповідного віку вкраплення цитат літературних критиків чи відомих сучасників митців як про художню вартісність творчої спадщини, так і місце письменника, творчість якого на наступних уроках літератури читатимуть і по-сильно аналізуватимуть школярі, у літературному процесі та культурному житті України в цілому. Майже щоразу в процесі вивчення біографії митця діти мають нагоду почерпнути з книги досить цікаву інформацію. Наприклад, у підручнику для 7-го класу на синім кольором виокремленій плашці (саме так увиразнені в підручниках О. Слоньовської всі важливі висловлювання літературознавців і критиків) учні прочитають цитати про Т. Шевченка, авторами яких є Пантелеймон Куліш ("Не мав Кобзар наш нікого нижчого від себе на Україні, та не мав же нікого й вищого. Братався охоче з останнім перебендею-старцем, а проте не вважав родичем і найпершого пана"); І. Франко ("Він був сином мужика і став володарем у царстві духа. Він був кріпаком і став велетнем у царстві людської культури. Він був самоуком і вказав нові, світлі і вільні шляхи професорам і книжним ученим"); Є. Сверстюк ("Бог дав йому великий хист до малярства, бо інакше він не мав би змоги навіть вирватися з села. Малярство було тією чарівною паличкою, що рятувала його в годину скрути і легалізувала його становище. "Малоросійський поет" – то швидше тавро, ніж достоїнство, варте чийогось заступництва перед імператором. Виходить, хист до малярства був у нього захистом для божественного дару слова-світильника, з яким він мав пройти по Україні") [6, 88–89].

Про Івана Франка та Михайла Стельмаха на виокремлених тьмяно-оранжевим кольором (так на сторінках підручників увиразнено важливу інформацію без вказівки на авторство) плашках читаємо: "Ще за життя Івана Франка вважали найталановитішим письменником у всій Україні, а може, і в Європі. Він справді був титаном праці. Увесь Франковий доробок, як вважають літературознавці, навряд чи вміститься й у ста томів" [6, 29] і "Переказавши "Велику рідню" російською, Стельмах надіслав твір до Москви у видавництво "Советс-

кий писатель". Коли автора викликали на Комісію Спілки письменників СРСР, він більше очікував арешту й ув'язнення, ніж публікації твору. Приїхав Михайло Панасович до столиці в тридцятиградусні морози в благенькому плащику. До того ж поїзд запізнівся, і прибути на засідання вчасно Стельмаху не вдалося. Видатний російський письменник Микола Тихонов уже збирався закривати засідання, коли несміливо прочинилися двері. На порозі стояв заляканий від холоду, змарнілий на обличчі, легко одягнений молодий автор.

– А ви хто?

– Стельмах... – відповів несміливо.

– ...А ми думали, що Стельмах – літня людина. Припорошена сивиною... Ну що ж, роман ваш ми прочитали, обговорили, роман гарний. Наше рішення – друкувати! – сказав Тихонов" [6, 139].

Після вміщеної у підручнику біографії А. Малишка на такій же плашці подана дуже важлива для розуміння семикласниками творчої спадщини цього автора інформація: "Цікава історія створення "Пісні про рушник". Платон Майборода писав музику до кінофільму "Літа молоді". Режисер кінокартини висловив ідею, щоб у якомусь епізоді пролунала задушевна пісня. Проте слова Малишка виявилися настільки прекрасними, що пісню у фільмі вирішили продублювати двічі: і тоді, коли юнак розгортає перед коханою домашній хліб, що його в дорогу загорнула ненька як благословення у світ широкий, і тоді, коли молодята плывуть у човні, як благословення на щасливий шлюб. Першим виконавцем новоствореної пісні став Олександр Таранець, голос якого прозвучав у фільмі "Літа молоді". Проте найбільшої популярності "Пісня про рушник" набула у виконанні Дмитра Гнатюка, який любив жартувати, що під час своїх гастролей "підперезав усю планету рушником". Співали цю пісню всюди: на імнинах, і в полі, в клубах, під час відпочинку. Максим Рильський згадував такий випадок: "Якось забралися ми з Андрієм у човні на став, між комиші, ловимо собі рибу, – аж чуємо: дівчинка-підліток, ідучи берегом, заводить тихенько і виразно: "Рідна мати моя..." Андрій Самійлович, сміючись, промовив: "Нікуди не втечеш від того "Рушничка"... Щасливий поет, що не може схватитися від своєї пісні, яка за такий дивовижно короткий час стала воістину народною!" [6, 283–284].

У підручнику для 8 класу кольорові плашки використовуються також досить часто, але завжди доречно і з метою кращого зорового запам'ятовування учнями важливої інформації, про філігран-

ний підбір якої з урахуванням вікових особливостей, звичайно, прискіпливо подбала авторка. Уже в розділі "Вступ", ведучи мову про різні види мистецтва, як цього вимагає чинна програма, О. Слоньовська не тільки перелічує найважливіші його функції, особливо приділяючи увагу естетичній, виховній і пізнавальній, а й наводить цитати відомого мистецтвознавця та художниці. На тьмяно-оранжевих плашках, розміщених посеред тексту розділу "Вступ", читаємо: "Окрім основних функцій – естетичної, виховної і пізнавальної, мистецтво має й інші. П. Білецький слушно нагадував про них: "Мистецтво, подібно до мови, є засобом спілкування людей, подібно до науки – засобом пізнання дійсності, подібно до педагогіки і моралі – засобом виховання, прищеплення знань і норм поведінки в суспільстві" [7, 6–7], "Сучасна українська художниця Г. Морозова влучно підмітила: "Картини – це ті самі книги, тільки написані фарбами". Розвиваючи цю думку, можемо твердити, що музика – теж книга, але втворена в звуках, балет – книга, написана мовою пластики, жестів, рухів" [7, 7]. З допомогою подібних цитат і прозорливих висновків відомих мистецтвознавців та автора підручників учням набагато легше сприйняти і зрозуміти обов'язкові для вивчення вступні теми узагальнено-теоретичного спрямування.

У процесі аналізу "Слова о полку Ігоревім" для восьмикласників виявиться важливою думка науковців, які роками досліджували цей твір. Після інформації про автентичність тексту "Слова..." і твердження, що твір був написаний за гарячими слідами страшної поразки, знову ж таки на тьмяно-оранжевій плашці читаємо: "Український дослідник тексту цієї пам'ятки Петро Охріменко наголошує: "Так можна було писати лише невдовзі після походу (на це вказує і початкове в наведеному реченні "уже"), літом чи восени 1185 року, бо в наступному році, не кажучи вже про подальші роки, від "сили" (воїнів, які полягли в бою) залишилися б тільки кістки. Отже, якби "Слово..." було написане десь через рік – два (не кажучи вже про більшу віддаленість від змальованої головної події), то про полеглих воїнів в ньому говорилося б інакше" [8, 63]. Важливо, що всі незрозумілі слова з тексту "Слова о полку Ігоревім" пояснено на посторінкових виносках, отже, учні, не покидаючи тексту, можуть уточнити значення незрозумілого слова. На жаль, належної кількості виносков з поясненнями слів цього давньоруського твору вже не зустрічаємо більше ні в кого з авторів – ні в О. Авраменка і Г. Дмитренко, ні в

О. Міщенко, хоч окремі тут мічення ці автори підручників і подають.

Своєрідним підсумком біографії Лесі Українки, настановою на сприймання іпостасі поета-борця в підручнику О. Слоньовської теж стає важлива інформація: "Відомий літературознавець Сергій Єфремов наголошував на такій особливості творчого дару поетеси: "Леся Українка стоїть ніби в центрі нашої новішої поезії, з одного боку торкаючись попереднього гурту письменників, у яких голосніше бринить громадянська струна; з другого – сама дає почин тій поезії, що все дужче починає у нас озиватись... Леся Українка лишається найсучаснішим з наших письменників, справжнім "поетом під час облоги" – співцем того лютого часу, що так яскраво з її творів визирає. Вміла вона дошкулити ворога своїм дужим словом, вдихнути бадьорість і волю до активності й діла у друзів своїх; та вміла ж і просто зачепити натхненною піснею струни в душі людській" [7, 144]. Якщо взяти до уваги, що на наступних уроках учні студіюватимуть поезію Лесі Українки "Давня казка", то стає зрозумілим, що наведена в підручнику й виокремлена плашкою цитата їм ще не раз пригодиться в аналізі образів-персонажів і тієї ситуації, про яку йдеться у постпозиції твору. Трирівневі тестові завдання, розміщені наприкінці кожного розділу підручників, покликані не тільки перевірити якість набутих знань, своєрідно узагальнити вивчене, але й також – на перспективу – дають можливість отримати належні навички відповідної роботи, адже без тестової перевірки сьогоднішній випускник загальноосвітньої школи не має жодного шансу потрапити у вищий навчальний заклад.

У кожному розділі й навіть у кожній статті підручників Ольги Слоньовської матеріал викладено логічно й послідовно, причому завжди належно простежуються взаємозв'язки між певними творами одного чи кількох письменників, які творили у спільну добу. Довірливий тон спілкування автора з потенційними користувачами його підручника завідомо забезпечується вступним та завершальним розділами, що є логічним обрамленням (відповідно "Дорогі семикласники!" і "Дорогі восьмикласники!" та "Післямова" і "До наступного Першоріччя!"), а також педагогікою співоробітництва, яка постійно реалізується методичним інструментарієм підручників О. Слоньовської з української літератури для 7 та 8 класів. До школярів у передмові та післямові звернення авторки шанобливе. Ряд риторичних запитань і стверджувальних відповідей на них засвідчує повагу до тих, кому адресований

підручник, підкреслює її високу тактовність і любов до дітей: "Чи виросли ви за цей рік?", "Чи подорослішали?", "Чи порозумнішали?" – "Ще й як!", "Аякже!", "Ще б пак". У зверненні до учнів на перших сторінках підручників Ольга Слоньовська запрошує відповідно семи- чи восьмикласників здійснити захоплюючу подорож світом художнього слова, висловлює щире сподівання, що всі види запропонованої у книзі роботи будуть цікавими, посильними, пізнавальними, адже знайомство з письменниками, опрацювання змісту художніх творів, аналіз образів-персонажів, дошукування художньої істини, як особливий, а для перелічених нами підручників – ще й обов'язковий елемент, активізує творчу наснагу, натхнення, передбачає учнівську особистісну оцінку тих подій, про які йдеться у творі, створює на уроках передумови для виникнення міні-дискусій на матеріалі проблемних моментів художнього твору. Опрацювання літературознавчого матеріалу й теоретичних статей за допомогою запропонованих блоків запитань і завдань різного рівня складності забезпечує участь у роботі школярів усіх "великих" груп, тобто не тільки з високим, а й із середнім і навіть слабким рівнями знань, умінь і навичок. Важливо, що спонукають їх до пошуків, роздумів і самостійних висновків завжди правильно сформульовані проблемні запитання.

Робота з підручниками, яку пропонує вчителям для реалізації силами учнів О. Слоньовська, вимагає використання різних способів пізнання, а тому кожен успіх ненав'язливо спонукає школярів до постійного розумового розвитку, розширює світогляд, сприяє всебічному формуванню юної особистості, забезпечує висхідний розвиток природних здібностей. Завдання і запитання після художніх творів, підібрані для аналізу описаних подій та введених образів-персонажів, здатні перемикають учнівську увагу, а отже, тримати клас у робочій обстановці, активних пошуках художньої істини. Навчально-методичні книги з української літератури для 7 та 8 класів авторки оптимально формують загальні і спеціальні вміння й навички школярів, розвивають їх творче мислення, адже завдання, розміщені після тексту твору, розраховані на самостійність учня. Для прикладу, на розвиток творчого мислення зорієнтовані, насамперед, рубрики "Пофантазуйте", "Порівняйте" та "Завдання випереджувального характеру". Запропонована робота такого напрямку стає гранично зрозумілою внаслідок специфічного доброзичливого авторського скерування. Наприклад, у підручнику

для 8 класу читаємо: "Розгляньте фото... Чи таким ви собі уявляли Калитку?", "Якби ви були режисером, кого із сучасних акторів запросили б на роль Герасима Калитки? Обгрунтуйте свій вибір" [7, 244]; "Уявіть, що вам випала нагода зустрітись з героєм повісті "Дорогою ціною" Остапом Мандрикою. Що ви могли б сказати йому для моральної підтримки? Складіть усний діалог з цим персонажем" [7, 277]; "Уявіть, що ви – наїзник чи наїзниця у цирку й вам пропонують підготувати номер з конем Шепталом. Які трюки показали б ви глядачам? Чи сподобалася б співпраця з вами Шепталу? Чому?" [7, 335] або набір запитань до вірша Івана Малковича "Музика, що пішла", об'єднаних у рубрику "Запитання і завдання з теорії літератури": 1. Пригадайте, що таке персоніфікація. Знайдіть приклади персоніфікації у вірші Івана Малковича. 2. Визначте віршовий розмір цієї поезії. 3. Що ви можете сказати про композицію твору і спосіб римування у вірші "Музика, що пішла"? – та природно узагальнених запитаннями з іншої рубрики – "Пофантазуйте": "В якому образі ви уявляєте музику, що бою пішла в ніч? Чому цей персоніфікований образ, на вашу думку, найкраще відтворює розуміння вірша Івана Малковича?" [7, 202].

О. Слоньовська постійно звертається до суб'єктивного життєвого досвіду школярів, адже надзвичайно важливим є співпереживання учнями того, що відбувається у творі з літературним персонажем. Співчуття опосередковано виконує функцію настанови й закріплення цілої шкали моральних цінностей, а тому, за твердженням видатного російського літературознавця М. Бахтіна, тільки в такому випадку байдужий читач відкриває свою душу й перетворюється у своєрідного співавтора письменника, дофантазовує й домислює те, про що у творі сказано тільки натяками, з допомогою алюзій, асоціацій. У підручниках О. Слоньовської часто натрапляємо на запитання, які здатні активізувати творчу уяву учнів, спонукати їх до осмислення прочитаного: "Як ви думаєте, чи актуальна поезія "Мені однаково..." для наших сучасників?" [7, 108], "Яке бажання висловлює лірична героїня Лесі Українки? Чи мріяли про щось подібне й ви?" [7, 147], "Прокоментуйте назву розділу "Перелітні птахи". У якому значенні ви її сприймаєте – прямому чи переносному?" [7, 362]. Велику увагу вона на сторінках власних підручників приділяє емоційності мови (експресивній лексиці, використанню різних типів речень, довірливому спілкуванню з учнями). Завдяки навідним запитанням і завданням учень

поступово й правильно сприймає теоретичні поняття, розуміє морально-естетичні проблеми, художні особливості творів, формує власні судження про персонажів та їхні вчинки. Підручники дуже надаються для формування загальнонавчальних і спеціальних умінь та навичок, послідовного розвитку творчого мислення учнів. Дібраний з великим естетичним смаком ілюстративний матеріал також має методичну цінність, адже переслідує мету насамперед розвивати зв'язне мовлення, що сьогоденнішнім школярам дається нелегко.

Одночасно з виданнями Ольги Слоновьовської у конкурсі, у свій час оголошеному МОНУ, перемогли також книги Олександра Авраменка та Галини Дмитренко. Підручник О. Авраменка "Українська література. Підруч. для 7-го кл." видавництво "Грамота" видало тиражем 230 000 примірників, а навчально-методичну книгу "Українська література. Підруч. для 8 кл. загальноосвіт. навч. закл.", написану у співавторстві О. Авраменком та Г. Дмитренко – тиражем 138 600 примірників. Дуже посутньо, що чинні підручники авторів Ольги Слоновьовської, Олександра Авраменка та Галини Дмитренко з української літератури для 7 та 8 класів теж пройшли належну апробацію в більшості шкіл України (у тому числі й на Прикарпатті) протягом п'яти років.

Методичний апарат названих нами видань – це вагомий інструментарій, що його вчитель-практик використовує для реалізації чинної програми, власне практичного аналізу на уроках нею пропонованих художніх творів, а також доступному школярам відповідного віку розумінні ролі та місця рекомендованого програмою письменника в українському красному письменстві. З цього випливає, що парадигма роботи вчителя й учнів на уроках великою мірою залежить від тих векторів, які прописані певними рубриками запитань. Вони стають маяками, що допомагають педагогові легше провести диференційоване та інтегроване навчання, націлюють школярів на різні види діяльності, що надзвичайно важливо, адже одноманітність на занятті веде до пасивності дітей, збайдужіння до навчального предмета загалом.

Блоки запитань у підручниках О. Авраменка та Г. Дмитренко мають назви "Відтворюємо прочитане", "Аналізуємо художній твір", "Творчо мислимо", "Виконуємо домашнє завдання", "Перевіряємо себе". Кожен з перелічених блоків слушний і на практиці досить результативний, хіба що, на наш погляд, перша з перелічених рубрик краще надавалася б для школярів початкових або,

у крайньому випадку, для 5 та 6 класів. Чому? Тому що просте відтворення (переказування прочитаного) для семи- та восьмикласників ефективне, якщо тільки адресоване представникам найслабшої інтелектуально "великої" групи (учням із низьким рівнем знань, умінь і навичок). Правда, у підручниках О. Авраменка та Г. Дмитренко ця рубрика реалізується переважно як тести першого рівня, у яких із чотирьох запропонованих відповідей треба вибрати одну. Названий вид роботи оптимальний хоча б тому, що забирає мізер часу на уроці, але дуже сумнівно, що є рація слабостигаючих учнів оцінювати всього лише за трьома найпростішими тестами (переважно саме таку кількість і пропонує підручник до кожної теми). Працюючи за підручниками О. Авраменка та Г. Дмитренко, учитель мусить добре продумувати доцільність окремих запропонованих авторами запитань для практичного застосування на власному уроці. Наприклад, книга для 8 класу в рубриці "Аналізуємо художній твір", символічний ярлик до якої (ліра) вказує, згідно з асоціаціями, які викликає цей знак, насамперед на інтеграцію, а не власне аналіз, натрапляємо на таке запитання "Який характер мелодії має пісня "Максим козак Залізняк"? Чим це зумовлено?" [2, 22]. Але ж більшість школярів не мають нагоди прослухати виконання цієї пісні кобзарем, отже, завідомо не можуть відповідати на запитання підручника. Правда, на наступній сторінці знаходимо рубрику "На дозвіллі", що має такий зміст: "Послухати українські історичні пісні й думи ти можеш за такою адресою в мережі Інтернет: www.pissni.org.ua, але ж якщо запитання обов'язкове для виконання, то зміст самої рубрики пропонує лише дорадчу настанову, тобто передбачає виконання такої роботи, яку можна виконувати, а можна нею й знехтувати.

Отже, якщо вчитель вирішив запропонувати запитання з підручників О. Авраменка, то він же мусить подбати, щоб не всі існуючі за вказаною адресою в системі Інтернет, а саме пісня "Максим козак Залізняк" пролунала на уроці, щоб її виконання почули всі школярі. Досить неоковерно в мовленнєвому оформленні звучать окремі завдання цієї ж навчальної книги. У підручнику для 7 класу знаходимо: "Назви моральні цінності... [1, 158]", "Намалюй побачене в першій строфі вірша Василя Голобородька "З дитинства: дощ" [1, 284]". На сторінці 281 цього ж видання невідомо з якою метою наведено значення терміна "парцеляція", якого не тільки не пропонує шкільна програма для 7 класу, а який у школі не розглядається взагалі та й,

урешті, рідко використовується навіть в аналізі творів професійними літературознавцями. Тим часом у навчально-методичній книзі О. Авраменка школярі зобов'язані не тільки ознайомлюватися з даним поняттям, а ще й працювати над одинадцятим завданням, що стосується цього терміна. Зважаючи на переваженість шкільної програми практично з усіх предметів та інформаційну лавину, яку й так болісно переживають сьогоденнішні учні, така зайва робота на уроці надто велика й дорога для використання цінного часу розкіш. У підручнику для 8 класу не зовсім логічно сформульоване завдання: "Виконай ілюстрації до історичних пісень" [2, 23], адже зрозумілішим у цьому контексті було б слово "намалюй". Подібні речення в методичному апараті підручників О. Авраменка та Г. Дмитренко, на жаль, зустрічаються досить часто: "Вислови роздум..." [2, 35], "Вислови міркування..." [2, 40], "Вислови письмовий роздум..." [2, 40], "за яких умов були написані вірші..." [2, 84], а тому вчитель повсякчасно змушений своєрідно переформатовувати їх у гранично зрозумілі й цілком логічні мовленнєві одиниці.

Крім досить ускладненої будови речень, "туманності" змісту, невизначеності завдань, у підручниках зустрічаються й узагалі непосильні завдання. Наприклад, для 7 класу: "Послухай продовження вірша "Чайка на крижині", написані твоїми однокласниками, та прочитай своє. З'ясуй провідну думку кожного з них. Вони переважно про матеріальне чи про духовне?..." [1, 191], "Напиши невелике дослідження на тему: "Найвищі духовні цінності поета – у його ж творах" [1, 249]; для 8-го класу: "Проведи невелике дослідження на тему "Засоби характеротворення князя Ігоря [2, 68]", "Якби тобі довелося покласти слова вірша "Васильки" на музику, то якою б вона була за настроєм, темпом? Які музичні інструменти довелось б використати?" [2, 178], "Чи педагогічно повівся директор..." [2, 341]. Коментарі, як кажуть, зайві, адже те, що непосильне, те завжди шкідливе і вже точно в підручнику зайве.

Проте нами згадані недоліки не означають, що книги з української літератури О. Авраменка та Г. Дмитренко не годяться для сучасної школи. Навпаки, багато завдань у них дуже цікаві і мають розвивальний характер. Наприклад, у підручнику для 7 класу після вивчення повісті І. Франка "Захар Беркут" є дуже цікаве тестове завдання, яке несе ще й елемент міжпредметних зв'язків з історією та географією: "Якої з перелічених річок не перепливали монголи: а) Волги; б) Дону; в) Дніпра; г) Дунаю; г) Яїка" [1,

49]. На правильне русло аналізу образу Захара Беркута налаштує запитання підручника, що передбачає знайти цитати й епізоди, які засвідчать неабиякий розум старійшини тухольської громади: "Як пояснив свій вибір Захар Беркут щодо можливості врятувати сина в обмін на життя Бурунди-бегадира, Тугара Вовка та залишків монгольської сили? Чи по-батьківськи, на твою думку, він вчинив?" [1, 50]. Також прискіпливу роботу з текстом передбачає завдання: "Визнач ті елементи в повісті, які створюють історичний колорит" [1, 53]. У підручнику для 7 класу на с. 222 подано план до образу героя твору Б. Харчука "Планетник", а далі, що дуже доречно, автор повертає учнів до роботи над поданим зразком: "Охарактеризуй образ Планетника за поданим планом на с. 222" [1, 223].

У підручнику з літератури для 8 класу дітям пропонуються нечасто вживані на уроках види роботи: наприклад, після прочитання комедії І. Карпенка-Карого натрапляємо на таке завдання: "Прочитай внутрішній монолог головного героя (ява IV). Якими синтаксичними засобами передав драматург тривожний стан душі Калитки, його сумніви. Як поводитися в ситуації, що склалася?" [2, 225]. Як свідчать завдання, авторами підручника йдеться не про звичайний переказ змісту чи подій, а про те, щоб учні вловили талант письменника саме так змальовувати, так передавати почуття і відчуття. Вдалих методичних знахідок на сторінках підручників О. Авраменка та Г. Дмитренка чимало, але такі наведемо ще один: "Прочитай епізод у творі, коли до знесиленого Остапа підійшов голодний вовк. Прокоментуй майстерність письменника в змалюванні цієї напруженої драматичної сцени" [2, 225–256]. Наприкінці книги для 8 класу розміщені стаття про фольклорну експедицію та зразок паспорта фольклорного твору, який учні зможуть записати з уст народного носія; "прощальної" статті у підручнику нема, але все-таки знаходимо на завершення навчально-методичної книги фразу: "Успіхів тобі й до зустрічі в дев'ятому класі!" – а це для дитини такого віку дуже важливо.

Також ми розглянули підручники для 7о та 8 класів авторки Олени Міщенко, оскільки вони мають відповідні грифи МОН України, хоч їхнє видання й комерційне, а тиражі порівняно з книгами, нами переліченими вище, мізерні (6000 примірників Ю підручник для 7 класу, 3000 – для 8-го). Види роботи в методичному апараті підручника для 7 класу об'єднані в рубрики: "Запитання і завдання", "Подорож по літературах світу",

"Творчі завдання", "Літературна п'ятихвилинка", "Дізнайтеся більше про письменника", "Ваш літературознавчий словничок". У виданні для 8 класу до вже вказаних додано рубрику "Літературно-мистецька вітальня". Принагідно зауважимо, що О. Міщенко сповідує диференційоване навчання, якому у її підручниках відведено багато місця. Правда, ділити учнів на "малі" групи з назвами, що підкреслюють інтелектуальну спроможність учасників: "Знайко", "Багатознайко", "Всезнайко", "Ерудит" для 7- і 8-микласників трохи недоречно, адже йдеться не про діток дошкільного віку або учнів початкових класів, а про підлітків. Деякі запитання з методичного апарату підручників О. Міщенко не вдали. Наприклад, не можна за одним і тим же шаблоном аналізувати поезію і прозу, адже переповісти зміст вірша прозовою мовою – це знижити його внутрішню структуру, без якої поезія не існує. Уже з цієї причини аналізувати поезію А. Малишка з допомогою запитання: "Про що розповідається у поезії "Вогник"?" [4, 225] недоцільно. Не зовсім прозорим вважаємо і завдання в підручнику для 8 класу після вивчення творчості Лесі Українки: "Продемонструйте насолоду, яку вона подарувала вам своїми поезіями" [5, 147].

Якщо в навчально-методичних книгах О. Авраменка й Г. Дмитренка нумерація запитань і завдань є наскрізною, незважаючи на групування в рубриках, то в підручниках Олени Міщенко, як і в Ольги Слоньовської, кожна рубрика містить свої запитання з відповідною нумерацією. Стосовно мовленнєвого рівня запитань, то й у книгах Олени Міщенко натрапляємо на певні негаразди: 7 клас – "Яким бачиться поетові його дитинство в цілому?" [4, 61]; 8 клас – "Чому саме з боксерським поєдинком, на вашу думку, асоціюються в автора жорстокої картини двоюбо у поезії "Ринг"?" [5, 165], "Розкажіть усе, що ви знаєте про нашого сучасника Івана Малковича" [5, 179], навіть на надто важкі завдання, якщо вони й адресовані найздібнішим учням: "Яку саме літературну вартість мають думи?", "Що саме в українських думках справляє найбільше враження на людей інших національностей?" [5, 59] "Проаналізуйте, з творчістю яких поетів внутрішньо споріднена творчість Івана Малковича. Аргументуйте свою думку відповідними цитатами" [5, 179], "Спробуйте оцінити, що повчального, мудрого, злободенного є в повісті Осипа Назарука. Чим цей твір приваблює сучасного читача?" [5, 254]. Як бачимо, деякі завдання надто громіздкі, інші – мовно-стилістично сфор-

мульовані далеко від ідеального варіанту. Проте ми також мусимо брати до уваги, що маємо перед собою тільки перші видання книги, не виправлені після зауваг, не доповнені після апробації, остаточно не відшліфовані.

До того ж учень не працює з навчально-методичною книгою сам, а вчиться з неї під керівництвом учителя. Підручники, звісно, полегшують працю, але робота педагога з ними ще до того, як з підручником самостійно і гуртом працюватимуть учні, завжди залишається трудомісткою і відповідальною. Учителю-практику не може без урахування особливостей класу, без посилання на те, наскільки школа забезпечена ТЗН, настільки реальною є можливість використання на уроках мультимедійних засобів, скільки є комп'ютерів у класі, у користуванні учнями вдома і наскільки вправно школярі вміють орієнтуватися у відповідних засобах інформації, сліпо використовувати методичний апарат книги, пропонуючи підопічним ті завдання, які виконати вони не здатні реально. Учителю української літератури має бути ініціативним, творчим і хоча на уроках зобов'язаний використовувати чинні підручники як основу здобування учнями знань, та водночас мусить уміти критично ставитися до окремих завдань у цих навчально-методичних книгах, має право вносити свої корективи, якщо це логічно й необхідно.

ЛІТЕРАТУРА

1. Авраменко О. М. Українська література: підруч. для 7-го кл. / Олександр Авраменко. – К. : Грамота, 2007. – 296 с.
2. Авраменко О. М. Українська література: підруч. для 8 кл. / Олександр Авраменко, Галина Дмитренко. – К. : Грамота, 2008. – 384 с.
3. Бандура О. М. Зміст, структура і навчально-виховні функції шкільного підручника з літератури / О. Бандура, Н. Волошина. – К. : Ленвіт, 2002. – С. 303–308.
4. Міщенко О. Українська література: підруч. для 7 класу загальноосвітніх навчальних закладів / Олена Міщенко. – К. : Генеза, 2007. – 288 с.
5. Міщенко О. Українська література: підруч. для 8 класу / Олена Міщенко. – К. : Генеза, 2008. – 304 с.
6. Слоньовська О. Українська література: підруч. для 7 класу / Ольга Слоньовська. – К. : Освіта, 2007. – 352 с.
7. Слоньовська О. Українська література: підруч. для 8 класу / Ольга Слоньовська. – К. : Освіта, 2008, 2011. – 400 с.

Стаття надійшла 23.10.2013 р.